

ВІДГУК

на дисертацію МИКУЛЬЧИКА РОМАНА БОГДАНОВИЧА

“Прізвищеві та відпрізвищеві терміни в мові

української фізичної системи:

особливості структури та функціювання”,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Львів, 2016. – 263 с.)

Наука і техніка, ІТ-технології стрімко розвиваються, що зумовлює, з одного боку, такий же стрімкий розвиток нових спеціальних для цього вербальних знаків, з іншого – кардинальні зміни в корпусі давно усталених назв-термінів. З огляду на це, вивчення термінології є актуальним уже десятки років і не втратить жодним чином своєї актуальності й надалі. Свідчення цього – системна й послідовна робота українських термінологів Львівського національного університету імені Івана Франка, де активно діє термінологічна школа, яку очолює професор І.М. Кочан.

До таких робіт, виконаних під керівництвом проф. І. Кочан, належить пропонована дисертація, автором якої є Роман Богданович Микульчик. Дисертація, попри свою очевидну термінологічну актуальність, цікава насамперед об'єктом дослідження – прізвищеві та відпрізвищеві терміни української фізичної термінології, що дає змогу проводити паралелі та використовувати дані насамперед із лексикології, лексикографії, ономастики, а також з історії української та світової науки.

Відповідно до задекларованих у дослідженні завдань чітко та послідовно скомпоновано структуру роботи.

У *першому розділі* дисертації “Теоретичні аспекти дослідження епонімів в українському термінознавстві” детально відтворено історію вивчення епонімів у різних наукових сферах, зокрема медицині, математиці, психології, економіці, соціальних науках (*підрозділ 1.1*), подано загальну характеристику

української фізичної термінології і представлено стан її дослідження із супровідними обґрунтованими твердженнями автора, як-от: “стан вивчення термінології фізики не може бути задовільним ні для мовознавців, ні для самих фізиків [...]. Навпаки, можна стверджувати, що в науковій літературі розглянуто лише певні аспекти формування і функціонування фізичної термінології. Уніфікована і стандартизована фізична термінологія як головний компонент багатьох технічних метамов є основою успішного спілкування у фізико-технічній сфері [...]. Жодне зі згаданих досліджень не стосувалося відпрізвищевих термінів (епонімів) української фізичної термінології” (с. 32) (підрозділ 1.2), представлені методи дослідження (підрозділ 1.3) і база дослідження (підрозділ 1.4). Щодо останньої, то не викликає жодних застережень достовірність зібраного й опрацьованого матеріалу (авторська картотека нараховує 2200 мовних одиниць); окрім цього, автор опрацював та узагальнив усе, що стосується представлення *термінів-епонімів*: а) у словниках (загальномовних, тлумачних, орфографічних, синоніміїчних та антоніміїчних, паперових та електронних, перекладних) та особливості їх повної лексикографічної кодифікації, б) у науковій літературі (теорія твердого тіла та фізика конденсованих систем), в) у навчальній літературі (квантова механіка, теорія ядра, теорія розсіяння, фізика атома тощо) – “це розділи фізики, які сьогодні активно розвиваються, саме в цих напрямках фізичної науки здійснюють нові відкриття, тому на дослідження термінології цих розділів ми звернули найбільшу увагу” (с. 40).

У *другому розділі* дисертації “Структурно-семантична та граматична характеристика відпрізвищевих термінів фізичної терміносистеми” подано детальну структурно-словотвірну характеристику фізичних термінів-епонімів з урахуванням усіх відомих в українському мовознавстві класифікацій термінів за будовою та словотвором (підрозділ 2.1), тематичну класифікацію фізичних термінів-епонімів (підрозділ 2.2), а також міркування щодо відтворюваності прізвищ у складі фізичних термінів-епонімів (підрозділ 2.3). Отже, автор пропонує поділ термінів-епонімів за структурою: *прості* – це прізвищеві терміни, як отримали загальне значення (*герц, ньютон* та ін.), а також ті, які

утворилися в українській мові від власне епонімів суфіксальним способом (*гальванізування* та ін.), *складні* – терміни, які складаються з епоніма і, щонайменше, одного терміноелемента – це частинні і кратні одиниці фізичних величин і назви приладів (*гальванометр* та ін.) і *складені* – це словосполуки, які мають у своєму складі епонім і щонайменше одне загальноживане слово (*закон Ома* та ін.); складених термінів-епонімів найбільше – 1755, і за будовою вони поділяються на дво-, три- і багатокomпонентні (с. 51-53). Щодо способу словотворення, то “терміни-епоніми творяться загалом запозиченням та синтаксичним способом і допоміжний – морфологічний (утворення відпрізвищевих прикметників)” (с. 59).

Чимало уваги Р.Б. Микульчик відводить тематичній класифікації термінів-епонімів, покликаючись на відомі підходи та трактування тематичних груп, семантичних полів тощо (с. 64). Автор намагається якнайповніше представити терміни-епоніми за темами, тому подає аж два тематичні поділи (с. 68-70) і частково – поділ на лексико-семантичні групи (с. 70-71).

Становить неабияку цінність детальна підбірка матеріалу про відтворюваність прізвищ у термінах, насамперед французького фізика Ж.-М. Пуазейля, радянського фізика І.Я. Померанчука, індійського фізика Ш. Бозе, італійського фізика Е. Фермі, англійського фізика Фарадея та ін. (с. 72-73).

У *третьому розділі* “Синтагматика і парадигматика епонімних фізичних термінів” запропоновано аналіз складних і складених термінів-епонімів “із погляду синтагматики й парадигматики, тобто сполучуваності їхніх прізвищевих компонентів із різними лексемами та компонентами, а також їхніх парадигматичних відношень (синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії, омонімії, варіантності)” (с. 80). Тут детально проаналізовано сполучуваність складних епонімних термінів із міжнародним терміноелементом (префіксоїдом чи суфіксоїдом) (*підрозділ 3.1*), граматичну сполучуваність складених епонімних термінів (*підрозділ 3.2*). Усі складені терміни (дво-, три- і багатокomпонентні) “є підрядними словосполуками” (с. 87). Автор вдало аналізує такі сполуки відповідно до стрижневих слів – переважно “загальних термінів” – і класифікує

так: 1) терміни зі стрижневим словом із галузі фізики (*закон, ефект, стала, сила*), 2) терміни зі стрижневим словом із галузі математики (*рівняння, формула, число, теорема, множник, нерівність* та ін.), 3) терміни зі стрижневим словом із галузі філософії (*теорія, принцип, проблема, формалізм* та ін.). Найбільше термінів, доходить висновку Р.Б. Микульчик, утворено зі словом *закон*, найменше – *елемент, лічильник, апарат* (с. 100).

Далі в роботі ідеться про варіантність фізичних відпрізвищевих термінів (*підрозділі 3.3*), про синонімію, антонімію, гіперо-гіпонімію, паронімію та омонімію відпрізвищевих термінів (*підрозділ 3.4, підрозділ 3.5, підрозділ 3.6, підрозділ 3.7*). Коротко згадавши про відмінності між варіантом та синонімом, Р.Б. Микульчик детально аналізує 5 видів варіантів у системі фізичних термінів-епонімів: акцентні, фонематичні, морфологічні (родові), словотворчі, комбіновані (с. 102-107).

Виділено два типи синонімів: а) синонімія між епонімними термінами і б) синонімія між епонімними термінами і термінами без прізвищевого компонента. Щодо першого типу синонімії, то вдало виявлено і визначено причини появи такої синонімії: різні антропоніми для номінації одного і того ж приладу (*верньєр* і *ноніус*), різні загальні терміни (*закон Пуазейля* і *рівняння Пуазейля*), лексичне скорочення (*посудина Дьюара* – *дьюар*), особливо сильний принцип економії (порівняно недавно виникли *бозони* – *бозе-частинки, ферміони* – *фермі-частинки*) (с. 116). Щодо другого типу синонімії, то цікавим є таке спостереження Р.Б. Микульчика: “терміни без прізвищевих компонентів здебільшого виникли першими – *ефект розщеплення спектральних ліній у магнітному полі* і *ефект Зеемана*” (с. 118-119). Важливим є спостереження: “Характерною ознакою для синонімії фізичних термінів-епонімів є те, що вона поширюється лише на складені епоніми, другою характерною ознакою є наявність лише абсолютних синонімів” (с. 108).

Відповідно до семантичної ознаки виокремлено градуальні, комплементарні, векторні та координатні антоніми (с. 122). Контрадикторна антонімія трапляється (*кулонівське поле* – *некулонівське поле*), проте “не

характерна для досліджуваних термінів” (с. 124). Гіперо-гіпонімія фізичних термінів із прізвищевими компонентами має ту особливість, що стосується кратних та похідних одиниць фізичних величин (*паскаль* – *кілопаскаль*, *мегапаскаль* і т.д.) (с. 122). Паронімія фізичних термінів-епонімів є “випадковим явищем”, омонімія – “системним” (с. 132).

В останньому *підрозділі 3.8.* “Проблеми правопису термінів із прізвищевими компонентами” порушено справді велику загальномовну правописну проблему – відтворення іншомовних імен та прізвищ українською мовою. Увагу привертає таблиця Р.Б. Микульчика (с. 139) про рекомендоване й оригінальне написання та варіанти прізвищ фізиків. Щоби вирішити проблеми різного написання та різночитання іншомовних власних назв, деякі мовознавці (Є. Карпіловська, Б. Шулевич та ін.), а також галузеві фахівці пропонують біля прізвища кирилицею подавати в дужках його мовою оригіналу; дисертант “підтримує таку позицію і рекомендує такий підхід у своїх статтях” (с. 142).

На підставі детального, вдумливого аналізу фізичних термінів-епонімів автор дійшов виважених, об’єктивних і достовірних висновків (с. 147–152), які логічного завершують виклад основного змісту роботи. До дисертації в додатку подано “Список епонімічних термінів”, розміщених за абеткою (с. 191-263).

Позитивно оцінюючи ґрунтовну дисертацію Р.Б. Микульчика, дозволимо собі водночас висловити деякі зауваження та міркування з приводу прочитаного:

1. На нашу думку, не варто зловживати численними фрагментами-міркуваннями про добре відомі в мовознавстві процеси та явища, які безпосередньо не стосуються фізичної термінології і відомі науковому загалові, як-от: переказувати думки на кшталт “у сучасній лінгвістиці загальноновизнано, що термін – абсолютна універсалія [...]” (с. 47-48), чи подавати розлогі цитати про сплутування понять “тематична група” і “лексико-семантична група” (с. 65), чи робити екскурс в історію вивчення парадигматичних і синтагматичних зв’язків, почавши від Ф. де Соссюра (с. 78), при цьому покликатися на давні роботи Д. Лотте (1931) чи О. Реформатського (1967) та ін.

упереміш із енциклопедією “Українська мова”, тимчасом як з’явилися нові дослідження в українському та зарубіжному мовознавстві, і автор, як видно з дисертації, про них чудово знає.

2. Виконуючи безпосереднє своє завдання – поділ термінів-епонімів на тематичні групи та підгрупи, – Р.Б. Микульчик класифікує свій лексичний матеріал на тематичні групи двічі: “Виділимо такі тематичні групи фізичних термінів-епонімів: 1) класична механіка (*ньютон* [...]), 2) гідродинаміка (*стокс* [...]), 3) термодинаміка (*наскаль* [...]) [...] – усього 8 груп” (див. с.68-69) і “Можна також виділити тематичні групи епонімних термінів, наприклад: 1) одиниці фізичних величин (*ньютон...*), 2) фізичні явища і процеси, 3) розділи й галузі фізики й техніки, 4) пристрої та прилади, 5) математичні оператори [...] (усього 12 груп) (див. с.70). Які підстави такого подвійного поділу? І що означає скорочення і т.д. (с.68 і с.70) після кожної тематичної класифікації, адже, на нашу думку, повний перелік усіх тематичних груп термінів-епонімів і становить одне із основних завдань цього дослідження.

3. У роботі цілком слушно ідеться про таке: “Синонімію прізвищевих і відпрізвищевих термінів будемо вважати загалом негативним і надлишковим явищем, визнаючи при цьому її доречність в окремих випадках” (с. 121). То чим керувався автор, постійно використовуючи у своїй дисертації низку синонімів-дублетів до аналізованих назв: *прізвищевий термін*, *відпрізвищевий термін*, *термін-епонім*, *епонімічний термін*, *фізичний термін-епонім*, *епонімний фізичний термін*.

Висловлені у відгуківі зауваження не стосуються концептуальних положень дисертаційного дослідження, не знижують загального позитивного враження від роботи і стосуються здебільшого не принципових питань, деякі з них досить дискусійні. Дисертація Р.Б. Микульчика – це завершена самостійна наукова праця, що є перспективною і вкрай важливою для сучасного українського термінознавства загалом та української галузевої термінології зокрема.

Дисертація пройшла достатню апробацію на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Автор опублікував 10 одноосібних статей із теми дисертації. Публікації та автореферат належно відбивають основні положення та результати роботи. Зміст автореферату й основні положення дисертації ідентичні.

На підставі вищесказаного вважаю, що кандидатська дисертація «Прізвищеві та відпрізвищеві терміни в мові української фізичної системи: особливості структури та функціонування» відповідає спеціальності 10.02.01 – українська мова та вимогам МОН України і п.п. 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання» (постанова Кабінету міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р.), а її автор Роман Богданович Микульчик заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу української мови
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України

Г.М. Дидик-Меуш

29.09.2016

